

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.3>

I. I. Юрченко

аспірантка кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Київського університету інтелектуальної власності та права
<https://orcid.org/0009-0008-7525-364X>

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ УКРАЇНИ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ В РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ І СВОБОД

У науковій статті розкривається характеристика конституційно-правового регулювання правового статусу військовослужбовців України та членів їх сімей в реалізації соціальних прав і свобод.

Проведено аналіз та характеристика нормативно-правових актів, що регулюють права, свободи та обов'язки військовослужбовців України та членів їх сімей в реалізації соціальних прав і свобод. З метою визначення сутнісних характеристик правового статусу військовослужбовців України та членів їх сімей в реалізації соціальних прав і свобод розглядаються основні елементи правового статусу та процес їх забезпечення.

В науковій статті здійснений аналіз та загальна характеристика основних нормативно-правових актів, якими визначено правовий статус військовослужбовців України та членів їх сімей, а саме:

- Конституція України прийнята ВРУ 28 червня 1996 року [1];
- Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року [2];
- Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року [3];
- Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року тощо та рядом спеціальних Законодавчих актів та Законів України [4].

З метою удосконалення чинного законодавства в частині правового регулювання статусу військовослужбовців та членів їх сімей у реалізації соціальних прав і свобод запропоновано розробити та прийняти спеціальні закони України які б детально закріплювали гарантії та механізм ефективного соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Зазначені закони мають містити чіткі норми щодо створення умов для реалізації соціальних прав і свобод, охорони і захисту їх від правопорушень та поновленні порушеної свободи і відшкодуванні спричинених збитків.

Пропонується створити спеціальний інститут державної влади який би опікувався соціальними правами і свободами військовослужбовців України та членів їх сімей, а саме інститут Уповноваженого з прав і свобод військовослужбовців та членів їх сімей.

Ключові слова: соціальні права і свободи, конституційні обов'язки, Конституція України, Закони України, нормативно-правові акти, правовий статус особи, військовослужбовці, члени сімей військовослужбовців, конституційні гарантії, правосуб'єктність, правоздатність, дієздатність.

Виклад основного матеріалу. Конституційні соціальні права та свободи людини і громадянина відображають рівень матеріального розвитку конкретної держави і суспільства і їхню здатність забезпечувати відповідний рівень життя і соціальну захищеність індивіда. Серед них найбільш

важливе значення мають право на працю, соціальне забезпечення, право на житло, право на відпочинок, право на охорону здоров'я та медичну допомогу. З огляду на наукові праці вітчизняних правників соціальні права та свобод людини і громадянина можна поділити на три групи:

– права на колективні дії для захисту своїх інтересів;

- права на індивідуальні трудові права;
- права в соціальній сфері.

Права на колективні дії для захисту своїх інтересів є правами на об'єднання в професійні спілки, страйк, укладення колективних договорів, участь в управлінні підприємствами. Індивідуальні трудові права охоплюють право на працю, відпочинок, рівну оплату праці. Права в соціальній сфері на соціальне забезпечення, охорону здоров'я, нормальні житлові умови та ін.

Конституційно-правове регулювання основних свобод людини і громадянина здійснюється Конституцією України [1] та законами. Для дослідження місця і ролі законів України в регулюванні правового статусу військовослужбовців України та членів їх сімей в реалізації соціальних прав і свобод потрібно вирішити такі задачі: а) дослідити закони України як продукт законодавчого процесу; б) розглянути закони України, які деталізують конституційні норми, що закріплюють конституційні свободи; в) сформулювати висновки і рекомендації.

Конституційні соціальні права і свободи закріплені в розділі другому Конституції України, деталізуються законами України. Значення підзаконних нормативно-правових актів визначається лише процедурами деталізації та встановлення механізмів реалізації законів. Не допускається підзаконними нормативно-правовими актами, що регулюють свободи людини установлення нових норм, які відсутні в законах [5, с. 171]. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають свободи людини і громадянина, мають бути доведені до відома населення. В разі не доведення їх до відома населення у встановленому порядку, вони визнаються не чинними. Як правило, закони (включаючи і ті, що закріплюють основні свободи) не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення щодо основних свобод [1].

Визначаючи конституційно-правове регулювання правового статусу військовослужбовців України та членів їх сімей в реалізації соціальних прав і свобод треба розглядати через призму юридичної природи конституційних прав, свобод і обов'язків. Їх особливості можна визначити повніше, розглядаючи їх як основний елемент правового статусу людини і громадянина. У Конституції України основні права, свободи

і обов'язки визначаються як суб'єктивні яким присвячено цілий другий розділ ст.ст. 21–68 [1]. Конституційні права і свободи є фундаментальними цінностями, які забезпечуються та охороняються державою. Так, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб" (ст. 55 Конституції України).

Питання про права і свободи громадянина є складовою частиною проблем фактичного становища особи в суспільстві й державі. Відповідно правовий статус особи є лише частиною її суспільного статусу і стосується тільки її зв'язків з державою. Правовий статус – це юридично закріплене становище особи в державі й суспільстві. Юридичне оформлення фактичного становища індивіда реалізується різними шляхами і способами, з допомогою специфічних засобів. Воно починається з того, що людина визнається суб'єктом діючого в суспільстві права і наділяється при цьому правоздатністю, після чого вона може вступати у відповідні правовідносини. В історії розвитку цивілізації далеко не всі люди визнавалися суб'єктами права (наприклад, раби) або визнавалися лише частково (кріпаки). Є кілька видів правового статусу:

- 1) загальний, або конституційний, статус людини і громадянина;
- 2) спеціальний, або родовий, статус окремих категорій громадян;
- 3) індивідуальний статус, який характеризує стать, вік, сімейний стан тощо;
- 4) статус іноземців, осіб без громадянства, осіб з подвійним громадянством;
- 5) галузеві правові статуси (адміністративно-процесуальний, кримінально-процесуальний тощо).

Якщо говорити про загальний правовий статус – це статус особи як громадянина держави, члена суспільства. Він визначається насамперед Конституцією держави і не залежить від різних поточних обставин, наприклад, сімейного стану, посади, здійснюваних функцій. Цей статус є єдиним і однакоим для усіх, характеризується відносною статичністю, узагальненістю. Змістом такого статусу є головним чином ті права й обов'язки, які надані і гарантовані всім Конституцією. Сюди не входять численні суб'єктивні права і обов'язки, які постійно виникають залежно від трудової діяльності людей, характеру правовідносин, в які вони вступають, від інших чинників. Загальний правовий статус є базовим, вихід-

ним для всіх інших. По ньому можна судити про характер, соціальну природу і ступінь демократичності суспільства. Він не може бути змінений без відома держави, законодавця.

Так, спеціальний, або родовий, статус відображає особливості становища окремих категорій громадян (зокрема, лікарів, військовослужбовців, пенсіонерів, робітників, учасників війн тощо). Зазначені верстви населення на підставі конституційного статусу громадянина можуть мати додаткові права, обов'язки, передбачені законодавством.

У свою чергу індивідуальний статус фіксує конкретику окремої особи (стать, вік, сімейний стан, виконувану роботу тощо). Цей статус рухомий, динамічний, він змінюється разом зі змінами, які відбуваються з особою в процесі її життєдіяльності. Зазначені три статуси співвідносяться між собою як загальне, особливе і одичне. Вони тісно взаємопов'язані, практично нероздільні. Загальний, тобто конституційний, правовий статус у всіх один. Спеціальних статусів багато, а індивідуальних – рівно стільки, скільки громадян. Виходячи з цього можна зробити висновок, що правовий статус іноземця, особи без громадянства – це самостійні категорії. Але якщо вони формуються на основі правового статусу українського громадянства (за винятком іноземців, які мають дипломатичний статус), є підстави говорити про правовий статус особи в цілому.

Закріплення конституційно-правового статусу військовослужбовців та членів їх сімей не обмежуються лише Конституцією України, норми зазначеного правового статусу особи закріплені також у нормативно правових актах поточного законодавства, в яких детальніше розкривається зміст і порядок реалізації основних прав та свобод людини і громадянина. А тому для нас важливим є виокремлення спеціальних норм, які стосуються правового статусу військовослужбовців України та членів їх сімей, що містяться насамперед у Законах України.

Перш ніж розглядати конституційно-правове регулювання правового статусу військовослужбовців України та членів їх сімей в реалізації соціальних прав і свобод необхідно визначити характерні ознаки конституційно-правового статусу військовослужбовців України та членів їх сімей передбачає розкриття змісту його елементів, що сформувались у теорії права.

Правовий статус військовослужбовця, як спеціальний правовий статус, має свої, тільки йому притаманні особливості, що найбільш повно

розкриваються в його структурних елементах як інтегрованого поняття, до яких входять: а) правові норми, які визначають статус (мова йде про норми конституційного та військового законодавства); б) права, свободи і обов'язки; в) правосуб'єктність, включаючи дієздатність і правоздатність; г) правові принципи; д) громадянство; є) гарантії прав і свобод; ж) юридична відповідальність [6, с. 75].

Згідно Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу», військовослужбовцями є громадяни України, які виконують конституційний обов'язок щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України та проходять військову службу в Збройних Силах України, інших державних військових формуваннях [2]. В центрі уваги питання соціального захисту всіх категорій громадян, що його потребують завжди були першочерговими завданнями держави. Після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року росії на територію України особливу увагу державою приділяється військовослужбовцям, які ризикуючи власним життям, боронять кордони нашої держави.

На сьогодні надзвичайними в нашій державі є питання соціального захисту військовослужбовців, а також членів їх сімей.

Спеціальний (родовий) статус військовослужбовця відображає специфіку правового положення військовослужбовців як окремої категорій людей, як представників окремої соціальної групи, відокремленої за певним юридично-значущим началом, а саме родом професійної діяльності, який наділений відповідно до законів та інших нормативно-правових актів спеціальними, додатковими, правами і обов'язками, обумовлений особливостями становища особи і потребами її функціональної спеціальної діяльності – виконанням обов'язків військової служби. Індивідуальний статус характеризує особливості правового положення конкретного військовослужбовця залежно від його посади, військового звання, віку, статі, виконання спеціальних обов'язків та ін. Він являє собою сукупність персоніфікованих прав і обов'язків конкретного військовослужбовця. Індивідуальний правовий статус є рухливим, динамічним, він постійно змінюється залежно від змін, що постійно відбуваються в процесі проходження військової служби [6, с. 75].

Питання нормативно-правового регулювання правового статусу військовослужбовців в умовах військового стану в Україні набирає надзвичайно важливого значення і безпосеред-

ньо впливає на хід, темпи, якість і кінцеві результати захисту та оборонної сфери держави, і як підсумок – на стан боєготовності Збройних Сил України, інших військових формувань у протистоянні військовій агресії російської федерації.

У військовій сфері найважливіше значення має те, яким чином здійснюється законодавче регулювання забезпечення і захисту базових прав військовослужбовців. У контексті цього питання слід зазначити, що таке регулювання здійснюється на підставі законів, які, з погляду теорії права, становлять нормативно-правові акти, наділені вищою юридичною силою, прийняті в особливому порядку вищим представницьким органом державної влади або безпосередньо народом. Закони насамперед відображають інтереси громадянського суспільства – вільного демократичного правового суспільства, орієнтованого на конкретну людину, що створює атмосферу поваги до правових традицій і законів, загальногуманістичних ідеалів, що забезпечує свободу людської діяльності, створює можливість досягнення благополуччя і гарантує реалізацію прав людини та громадянина, органічно виробляє механізми обмеження і контролю за діяльністю держави та її інститутів. Одним із таких інститутів у нашій державі є Збройні Сили та інші військові формування України [6, с. 166].

Правові норми, що регулюють конституційно-правовий статус військовослужбовців, містяться в нормативно-правових актах різної юридичної сили. За юридичною чинністю їх можна поділити на дві групи: закони та підзаконні нормативні акти. Юридична чинність нормативно-правового акту визначається Конституцією і Законом про нормативні акти. Юридична чинність нормативно-правового акту – це його специфічна властивість мати точне місце в ієрархії інших правових актів і залежати за формальною обов'язковістю від того, який орган видав акт, тобто, хто є суб'єктом нормотворчості.

Права і свободи військовослужбовців мають ряд специфічних особливостей. Ці особливості виражаються, передусім, у певних обмеженнях і становлять специфіку правового статусу військовослужбовців Збройних Сил України. Серед обмежень прав і свобод військовослужбовців можна виокремити: обмеження політичної діяльності [3; 6]; обмеження щодо реалізації права на свободу світогляду і віросповідання [3]; обмеження у свободі пересування, вільному виборі місця проживання та праві вільно залишати територію України [7];

обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності крім викладацької, наукової і творчої, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту [8] тощо. Військово-службові відносини, накладаючи на військовослужбовців специфічні обов'язки і припускаючи обмеження їх прав і свобод, передбачають певні пільги і компенсації, а також юридичні гарантії. Пільги і компенсації спрямовані на збалансування прав і обов'язків військовослужбовців. Це співвідноситься з тією обставиною, що через службовий стан військовослужбовців здійснення громадянських прав, що належать їм, є утрудненим або фактично неможливим. Пільги і компенсації вносять корективи до системи прав військовослужбовців, підкреслюють специфіку їх правового статусу. Вони встановлюються законами України і торкаються різних сфер життя і діяльності військовослужбовців. Наприклад, пільги щодо матеріального (грошового, продовольчого, речового) забезпечення, забезпечення житлом, медичного забезпечення; пільги щодо освіти; компенсації, пов'язані із втратою працездатності, смертю військовослужбовця тощо [3].

Правовий статус військовослужбовців Збройних Сил України безпосередньо пов'язаний із їхньою правовою культурою. Нормативно закріплені права, свободи й обов'язки рядового, сержантського і офіцерського складу сприяють формуванню окремої корпоративної організації в суспільстві, відображають специфіку правової культури військовослужбовців. Виходячи із цього, правову культуру військовослужбовців Збройних Сил України можна визначити не просто як правову субкультуру стійкої соціальної групи, а як статусну правову культуру. Цей різновид правової культури характеризується особливостями правового статусу її носіїв. Статусна правова культура військовослужбовця є станом правового розвитку військовослужбовця, вираженням у рівні знань та розуміння ним своїх статусних прав і обов'язків, а також у його правовій поведінці [9, с. 68–69].

Конституція України, конституційні, органічні та поточні закони в механізмі забезпечення правового статусу військовослужбовців та членів їх сімей у реалізації соціальних прав і свобод свобод здійснюють нормативно-правове регулювання суспільних відносин. Ознаками такого регулювання конституційних свобод людини і громадянина в Україні є: а) установлення нормативно-правових актів; б) владна юридична дія конституційних норм; в) визнання їх дже-

релами конституційного права; г) регулювання ними виникнення зміни і припинення правових відносин у сфері реалізації конституційних свобод [10, с. 76].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що питання конституційного закріплення правового статусу військовослужбовців та членів їх сімей у реалізації соціальних прав і свобод в умовах збройної агресії російської федерації проти України, потребує ґрунтовного удосконалення на законодавчому рівні.

Чинне законодавство щодо правового статусу військовослужбовців та членів їх сімей деталізують або встановлюють механізми реалізації конституційних свобод військовослужбовців, в саме порядку проходження військової служби їх прав та обов'язків. Їх аналіз свідчить, що найбільш повно соціальні права військовослужбовців та членів їх сімей деталізовано законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року [3]. В той же час на нашу думку недостатньо урегульовані конституційні соціальні і особисті свободи військовослужбовців під час військового стану.

Підводячи підсумок є потреба зробити такі висновки і рекомендації:

1. Удосконалення законодавчого (взагалі нормотворчого) процесу в Україні сприятиме ефективному забезпеченню конституційних соціальних прав і свобод військовослужбовців та членів їх сімей. Так, Закони України що закріплюють правовий статус військовослужбовців та членів їх сімей займають провідне місце і відіграють головну роль в утвердженні конституційних свобод, створенні умов для їх реалізації, охороні і захисту їх від правопорушень та поновленні порушеної свободи і відшкодуванні спричинених збитків.

2. Процедура прийняття законів та введення їх в дію має особливий порядок, передбачений нормативно-правовими актами Верховної Ради України і Президента України. У країнах розвинутої демократії діють спеціальні закони що регулюють правове становище військовослужбовців та членів їх сімей. На часі і у нас прийняття таких законів які б детально закріплювали гарантії та механізм реалізації положень закону щодо ефективного соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. З метою удосконалення законодавчого процесу в Україні пропонуємо створити спеціальний інститут державної влади який би опікувався соціальними

правами і свободами військовослужбовців України та членів їх сімей, а саме інститут Уповноваженого з прав і свобод військовослужбовців та членів їх сімей.

Список використаної літератури:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. С. 141. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 09.01.2024);
3. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 10.01.2024);
4. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 року. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення: 10.01.2024);
5. Олійник А.Ю. Значення підзаконних нормативно-правових актів в забезпечення конституційної свободи та недоторканості людини. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2005. № 1. С. 170–178.
6. Пашинський В. Й. Поняття та елементи конституційно-правового статусу військовослужбовців. *Право України*. 2005. № 7. С. 75.
7. Про Збройні Сили України : Закон України від 06 грудня 1991 р., з подальшими доповненнями та змінами. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 108.
8. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
9. Скурохін С.М. Особливості правового статусу військовослужбовців та їх статусна правова культура. *Традиції та новачі юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 848 с.
10. Олійник А.Ю. Поняття нормативно-правового регулювання конституційної свободи та недоторканості людини. *Науковий вісник юридичної академії Міністерства внутрішніх справ України* : збірник наукових праць. 2002. № 2 (8). С. 75–82.

Yurchenko I. I. Constitutional and legal regulation of the legal status of military personnel of Ukraine and their family members in the implementation of social rights and freedoms

The scientific article reveals the characteristics of the constitutional and legal regulation of the legal status of military personnel of Ukraine and their family members in the implementation of social rights and freedoms. The analysis and characterization of normative legal acts regulating the rights, freedoms and duties of military personnel of Ukraine and their family members in the realization of social rights and freedoms was carried out. In order to determine the essential characteristics of the legal status of military personnel of Ukraine and their family members in the realization of social rights and freedoms, the main elements of the legal status and the process of ensuring them are considered.

The scientific article analyzes and general characteristics of the main regulatory legal acts that determine the legal status of military personnel of Ukraine and their family members, namely:

- The Constitution of Ukraine was adopted by the Verkhovna Rada on June 28, 1996 [1];*
- Law of Ukraine “On Military Duty and Military Service” dated March 25, 1992 [2];*
- Law of Ukraine “On social and legal protection of military personnel and members of their families” dated December 20, 1991 [3];*
- Law of Ukraine “On the status of war veterans, guarantees of their social protection” dated October 22, 1993, etc. and a number of special legislative acts and laws of Ukraine [3].*

In order to improve the current legislation in terms of legal regulation of the status of servicemen and their family members in the realization of social rights and freedoms, it is proposed to develop and adopt special laws of Ukraine that would establish in detail the guarantees and mechanism of effective social protection of servicemen and their family members. The specified laws should contain clear norms regarding the creation of conditions for the realization of social rights and freedoms, their protection and protection from offenses and the restoration of violated freedom and compensation for the damages caused.

It is proposed to create a special institute of state power that would take care of the social rights and freedoms of servicemen of Ukraine and their family members, namely the institute of the Commissioner for the Rights and Freedoms of Servicemen and their Family Members.

Key words: *social rights and freedoms, constitutional obligations, the Constitution of Ukraine, Laws of Ukraine, normative legal acts, legal status of a person, military personnel, members of military personnel’s families, constitutional guarantees, legal personality, legal capacity, legal capacity.*